
ДО 210-ї РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИКОЛИ ГОГОЛЯ

ON THE OCCASION OF GOGOL'S 210 BIRTHDAY ANNIVERSARY

УДК 821.161.1+94(477.51)

DOI 10.31654/2520-6966-2019-12f-95-9-16

Г. В. Самойленко

доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янської філології,
компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Здобутки ніжинських гоголезнавців

У статті на конкретному фактичному матеріалі розкрито основні етапи розвитку наукового гоголезнавства у Ніжинській вищій школі, починаючи із перших статей І. Кулжинського, О. Лавровського, І. Сребницького, М. Сперанського, П. Заболотського.

Особливе місце у статті приділяється відродженню наукового гоголезнавства у Ніжинському педагогічному інституті ім. М. В. Гоголя у 1979 р., який став етапним і дав поштовх для широкого та глибокого вивчення спадщини письменника. Саме це яскраве напрацювання ніжинців дало можливість відкрити в Ніжині Гоголезнавчий центр – єдиний в Україні. В статті також аналізуються напрацювання вчених-гоголезнавців на сучасному етапі.

Ключові слова: Ніжинська вища школа, гоголезнавство, Гоголезнавчий центр.

Початок ніжинського гоголезнавства відноситься до середини XIX ст., коли у 1854 р. в журналі "Москвитянин" [1] колишній вчитель М. Гоголя з латинської мови, а в той час інспектор Юридичного ліцею

кн. Безбородька І. Г. Кулжинський опублікував статтю "Спогади вчителя", у якій стверджував, що в Гімназії вищих наук кн. Безбородька "Гоголь був талантом, непізнаний школою". Але це не завжди відповідало дійсності, бо юнак на час навчання проявляв себе в театральній і літературній справі, хоча у навчанні це був середньої підготовки студент.

Значна частина випускників-ніжинців брала участь у підготовці статей для збірників "Лицей кн. Безбородька" (1859) [2], а згодом "Гімназія вищих наук і Лицей князя Безбородька" (1881) [3] під керівництвом Миколи Гербеля. Він опублікував також велику статтю "Н. Я. Прокопович и отношение его к Н. В. Гоголю" [4].

У 1879 р. професор, перший директор Історико-філологічного інституту кн. Безбородька М. О. Лавровський написав дослідження "Гимназия высших наук кн. Безбородко" [5], в якому широко висвітлив навчання М. Гоголя в ній. Стаття була основана на архівних матеріалах, які зберігалися у Ніжині. А у 1881 р. М. О. Лавровський опублікував статтю "К биографии Гоголя", в якій зосередив увагу на проблемі малої батьківщини, домашньому простонародному середовищі та гімназійному житті і їх ролі у формуванні особистості М. Гоголя. Праці академіка М. О. Лавровського можна вважати початком ніжинського наукового осмислення М. Гоголя як майбутнього відомого письменника.

Наступний етап появи робіт на гоголівську тематику був пов'язаний з відкриттям пам'ятника М. Гоголю у Ніжині у 1881 р. У зв'язку з цим з'явилися книги "Чертвертое сентября 1881 года в Нежине (открытие памятника Н. В. Гоголю)", І. Сребницького "Гоголь, как национальный русский поэт-художник" (К., 1881), а також М. О. Лавровського "Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко" (СПб., 1881).

Після цього до спадщини Гоголя вчені Ніжина повернулися у 1902 р. у зв'язку з 50-річчям від дня смерті письменника та у 1909 р. – 100-річчям від дня його народження. У цей час були опубліковані статті М. Сперанського, І. Сребницького, І. Іванова, П. Заболоцького [7], які в основному торкалися життя М. Гоголя ніжинського періоду та його оточення.

Статті вчених Історико-філологічного інституту кн. Безбородька давали можливість відкрити для широкої аудиторії життя Гоголя в Ніжині і визначити місце та роль в ньому Гімназії вищих наук.

Освоєння спадщини М. Гоголя у 30–50-х рр. ХХ ст. було пов'язане також з ювілейними датами письменника. Саме цим подіям і присвячувалися статті М. Даденкова, В. Пухтинського, М. Кругляка,

Г. Васильківського, Ю. Савченка, А. Стогнута, І. Кононенко. У порівнянні з попереднім періодом вчені цього часу більше звертали увагу на "Справу про вільнодумство" та оцінку її з тогочасних політичних позицій, а також на міжлітературні зв'язки творчості Гоголя.

Новий етап осмислення життя і творчості М. Гоголя вченими Ніжина розпочався у 70-х рр. ХХ ст. Минуло рівно 40 років, як 17-го квітня 1979 р. в Ніжині було проведено Всесоюзну конференцію "Гоголь і сучасність" з ініціативи автора цих рядків, тоді завідувача кафедри російської і зарубіжної літератури, та за підтримки на той час нового ректора інституту Ф. С. Арвата, яка присвячувалась 170-річчю від дня народження М. Гоголя. Для участі у конференції були розіслані запрошення в усі університети та педагогічні інститути Радянського Союзу. Інтерес вчених виявився особливий, бо після 1959 р. подібних конференцій, присвячених М. Гоголю, не проводилося в країні.

У ніжинській конференції взяли участь понад 150 вчених Радянського Союзу, які представляли вищі багатьох союзних та автономних республік, зокрема П. Г. Пустовойт, В. А. Воропаєв (Москва), Б. О. Корман (Іжевськ), І. В. Карташова (Калінін, нині Твер), Є. О. Константиновська (Куйбишев, нині Самара), О. А. Смірнов (Москва), П. П. Охріменко (Суми), Л. М. Вердомацький (Вітебськ), Л. М. Прашкович і Л. В. Карабанова (Мозир), Н. І. Зайцев (Донецьк), Н. М. Факовська (Одеса), Т. Ф. Ніязова (Самарканд), Т. А. Грамзіна (Йошкар-Ола), І. І. Девіцький (Джамбул), Г. Б. Окунь (Ташкент), А. М. Альмамедов (Баку), Н. Д. Тмарченко (Кемерово), В. М. Осокін (Москва), С. П. Петрова (Якутськ), В. А. Зубков (Перм), Н. П. Трофимова (Бельци) та багато інших. Ця важлива літературна подія знайшла відгук у наукових періодичних виданнях [8].

Саме з цього часу і відродилося гоголезнавство у Ніжині. Члени кафедри російської та зарубіжної літератури тодішнього педагогічного інституту почали займатися вивченням спадщини письменника. Зміцнилися зв'язки з Інститутом літератури АН України, завідувачкою відділу російської літератури членкинею-кориспенденкою АН України Н. Є. Крутиковою, кафедрою російської літератури Київського університету, відділом літератури ХІХ ст. Інституту російської літератури (Пушкінський Дім) АН СРСР, вченими Московського університету та Інституту світової літератури ім. М. Горького.

Протягом 80-х рр. з нашої ініціативи були запрошені для читання спецкурсів з творчості Гоголя відомі вчені Ленінграда – професори Б. А. Єгоров, В. Е. Вацуро, Москви – Ю. В. Манн, Києва – Н. Є. Крутикова, І. Я. Заславський та інші.

У цей час зверталася увага на підготовку і випуск наукових збірників, проведення нових наукових конференцій. Помітними за-

лишилися збірники "Гоголь и современность: наследие писателя в движении эпох" (К., 1985), "Наследие Гоголя и современность" (К., 1989), "Гоголь і світова література" (К., 1994) та ін. Членами кафедри був підготовлений за нашою редакцією посібник "Н. В. Гоголь в школі" (К., 1988), а також вийшла наша книга "Изучение пьесы Н. Гоголя "Ревизор" в школе" (1987), бібліографічні покажчики "Н. В. Гоголь и литература народов СССР" (автори Г. В. Самойленко і Є. М. Михальський (1984)) високо оцінена Ленінградським вченим В. Баскаковим [9], "Н. В. Гоголь и Нежин. Нежинская гимназия высших наук князя Безбородко, начало творчества" (укладачі Н. М. Жаркевич, Є. М. Михальський, П. В. Михед, Г. В. Самойленко (1987)). Більшість викладачів нашої кафедри та кафедри російської мови опублікували свої статті у кафедральних гоголезнавчих наукових збірниках.

До дослідження творчої спадщини Гоголя були залучені молоді науковці, які захистили кандидатські дисертації: О. К. Супронюк "М. В. Гоголь і його ніжинське оточення" (1990), Т. І. Агаєва (нині Тверітінова) "Гоголівський міф про Петербург в контексті російської літератури 30–40-х рр. XIX ст." (1993), В. О. Сидоренко "Художній час як текстотворююча категорія (на матеріалі "Петербурзьких повістей" М. В. Гоголя)", О. В. Шинкаренко (Банзерук) "Вторинна номінація в художній мові (на матеріалі творчості М. В. Гоголя)" (1997).

На кафедрі літератури у цей час за підтримки вчених Ленінграда, Москви, Києва визначилися основні наукові напрямки. Так, П. В. Михед, який 1981 р. захистив кандидатську дисертацію "Жанрово-стильова своєрідність романів В. Т. Нарезного", проявляє значний інтерес до спадщини Гоголя, опублікувавши актуальні статті: "М. В. Гоголь і українська культура народного бароко" (1982), "Про джерела художнього світу М. В. Гоголя (М. В. Гоголь і В. Т. Нарезний)" (1983), "Гоголь і Сільвіо Пелліко" (1985), "Про ніжинську літературну школу" (1988) та інші. Наші інтереси були пов'язані з Ніжинською вищою школою та літературно-мистецькою краєзнавчою роботою. У цей час вийшли книги "Нариси культури Ніжина. Ч. 1. Література" (1998), "Літературне життя Чернігівщини XII–XX ст." та ін. В подальшому ця тема знайде широке висвітлення, охоплюючи різні формотворення художньої культури Північного Лівобережжя України. Тому життя і творчість Гоголя поєднувалися нами з цими проблемами. Доцент Н. М. Жаркевич зосередила свою увагу на літературно-критичному сприйнятті "Вечорів на хуторі біля Диканьки" та становленні історичних поглядів Гоголя. Доцент Є. М. Михальський займався вивченням стилю творів Гоголя, а також початковою історією Гімназії вищих наук кн. Безбородька.

Велика підготовча робота сприяла заснуванню у Ніжині у 1996 р. Гоголезнавчого центру, який очолив П. В. Михед. За 40 років існування Ніжинської гоголезнавчої наукової школи захищено докторську дисертацію і десятки кандидатських дисертацій аспірантів кафедральної аспірантури, опубліковано сотні статей на гоголівську тематику, зокрема у наукових збірниках "Література та культура Полісся", який виходить з 1990 р. під нашим керівництвом, де в 95 випусках надруковано понад 500 статей про Гоголя, 12 випусків повністю були присвячені творчості письменника, а у 24 випусках "Гоголезнавчих студій", засновником яких був 1996 р. П. В. Михед, опубліковано понад 280 статей відомих українських і зарубіжних гоголезнавців.

За цей час члени кафедри опублікували ґрунтовні монографії. Проф. П. В. Михед видав книги "Крізь призму бароко" (2002), "Пізній Гоголь і бароко: українсько-російський контекст" (2002), "Слово художнє, слово сакральне. Збірник статей" (2007), які увійшли у широкий науковий обіг і знайшли міжнародне визнання.

У "Гоголезнавчих студіях", а потім окремо у 2002 р. вийшла книга "Летопись жизни и творчества Н. В. Гоголя: нежинский период (1820–1828)", упорядниками якої були Н. М. Жаркевич, З. В. Кирилук, Ю. В. Якубіна, керівник проекту і відповідальний за випуск П. В. Михед.

Слід назвати також книги доцентів Н. М. Жаркевич "О Гоголе (Н. В. Гоголь глазами XX века)" (2009), К. П. Ісаєнко "Микола Гоголь і Пантелеймон Куліш: два українських світи" (2015), Ю. В. Якубіної "Гоголь і Гімназія вищих наук: біографічний та ейдологічний виміри" (2012), а також цикл статей з цієї проблематики. Проф. Г. В. Самойленко опублікував низку монографічних праць, зокрема "Нежинская филологическая школа. 1820–1990" (1993), "Нежин – город юности Гоголя" (2002), "Николай Гоголь и Нежин" (2008) [10], "Творча спадщина Гоголя на перетині епох" (2009), "Гоголь в XX веке. Европа, Средняя Азия, Закавказье: тематико-библиографический указатель" (2009), "Хроника написания второго тома "Мертвых душ" Н. Гоголя" (2012), "Нежинский список второго тома "Мертвых душ" (2012), "Повість Миколи Гоголя "Тарас Бульба" в українському текстологічному, соціологічному та мистецькому вимірах" (2018). Цим працям ніжинських гоголезнавців присвячено багато рецензій у періодиці України та інших країн. А дослідження проф. Михеда П. В. та Самойленка Г. В. були відзначені державними, міжнародними та літературно-мистецькими преміями. Нині підготовлено до друку нашу роботу "Гоголь і Україна. Енциклопедія", у якій розміщено понад 850 статей про життя і творчість Гоголя та про тих, хто був пов'язаний з письменником та його творами.

Крім вказаних вище монографій, слід відзначити велику роботу працівників Гоголезнавчого центру, які підготували до 200-річчя від дня народження Гоголя, "Зібрання творів у 7 томах" (2009–2012 рр.), упорядник П. В. Михед, коментарі П. В. та Т. В. Михедів. Деякі статті та твори Гоголя подано у перекладах Т. В. Михед. Крім цього, слід назвати антологію мемуарів "Гоголь в Нежинской гимназии высших наук" (СПб., 2014), підготовлену П. В. Михедом та Ю. В. Якубіною. П. В. Михед є також упорядником у співавторстві книг, присвячених релігійним поглядам Гоголя та іншим проблемам його спадщини: "Родословие Н. В. Гоголя: статьи и материалы" (М., 2009), "Микола Гоголь: українська бібліографія" (К., 2009).

У дослідженні спадщини Гоголя брали участь і члени кафедри російської мови, довгий час очолювану проф. Н. М. Арват, яка всебічно досліджувала мову творів письменника. Основні її статті увійшли до книги "Профессор Нинель Арват. Ученый, педагог, человек. Воспоминания и публикации" (2018). На матеріалі багатьох творів М. Гоголя Н. М. Арват досліджувала важливу мовознавчу проблему, пов'язану зі структурою художнього тексту ("Шинель") і її компонентами: описом ("Страшная месть"), художнім простором і часом ("Шинель"), естетичною функцією ритму ("Майская ночь, или Утопленница"). Серед наукового доробку вченого є цілий цикл праць, присвячених одному гоголівському тексту, наприклад "Старосветским помещикам": "Описание как компонент структуры текста...", "Художественное пространство в повести...", "Речевая структура повести...", "Сверхфразовое единство в повести...", "Ритмообразующие средства в повести..." та інші.

Н. М. Арват написала десятки статей, які охоплюють найрізноманітніші аспекти творчості письменника, зокрема, ритмічність і троїчність гоголівських текстів, структура контекстномовних форм, своєрідність картини світу та ін. Дослідниця вважала, що ритмічність – це перша характерна риса гоголівських текстів, що письменник будує свій виклад за принципом розповідь, опис, чужа мова, і ця ритмомелодійна організація своєю формою допомагає підтримати викладений зміст.

Вивченням мови творів М. Гоголя займалися також члени кафедри доценти О. В. Банзерук, Н. О. Бондар, Л. І. Гетман, В. О. Сидоренко.

Уже стало традицією кафедри видання тематичних збірників наукових статей, в яких в центрі уваги був лінгвостилістичний аспект з додаванням назви повістей: "Вий" Н. В. Гоголя (2009), "Тарас Бульба" Н. В. Гоголя" (2012), "Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем" Н. В. Гоголя" (2015), "Сорочинський ярмарок" (2016), "Старосветские помещики" (2018), в яких

розміщувалися статті членів обох мовних кафедр – української і російської.

Спадщина Гоголя була і в об'єкті членів кафедр української мови та літератури. Академік Ф. С. Арват досліджував переклади творів Гоголя українською мовою, проф. Н. І. Бойко – експресивну лексику та проблеми її перекладу в творах Гоголя. Інші члени мовної кафедри аналізували традиції Гоголя в мові творів І. Нечуя-Левицького, Є. Гуцала, Ю. Збанацького, а також окремі аспекти мови творів Гоголя.

Проф. кафедри української літератури О. Г. Ковальчук опублікував монографію "Гоголь: буття і страх" (2002), яка високо оцінена науковою громадськістю.

Таким чином, на сьогодні ми можемо з впевненістю говорити про існування Ніжинської гоголезнавчої наукової школи, учасники якої постійно і всебічно займаються вивченням спадщини М. В. Гоголя, ім'я якого з честю носить наш університет з 1939 р.

Література:

1. Воспоминания учителя. *Москвитянин*, Отд. VI. Смесь. С. 1–16.
2. Лицей князя Безбородко / Изд. гр. Г. А. Кушелев-Безбородко. Санкт-Петербург, 1859. 208 с.
3. Гимназия высших наук и Лицей кн. Безбородко. Санкт-Петербург, 1881, 474 с.
4. Гербель Н. В. Николай Яковлевич Прокопович и его отношение к Гоголю. *Современник*. 1858. № 2. С. 267–290.
5. Лавровский Н. А. Гимназия высших наук кн. Безбородкл в Нежине (1820–1832). Київ, 1879. 159 с.
6. 4 сентября 1881 года в Нежине / Открытие памятника Н. В. Гоголю. Киев, 1882. 61 с.
7. Сребницкий И. А. Материалы для биографии Н. В. Гоголя из архива Гимназии высших наук. *Гоголевский сборник*. Киев, 1902. С. 289–425; Сперанский М. Н. Гимназия высших наук. Нежинский период жизни Н. В. Гоголя. Киев, 1902. 29 с.; Иванов И. И. Гоголь в юности. *Известия Историко-филологического института кн. Безбородко*. 1911. Т. 26. С. 1–3; Заболотский П. А. Опыт обзора материалов для биографии Н. В. Гоголя в юношескую пору. Санкт-Петербург, 1902. С. 1–39.
8. Жаркевич Н. М. Юбилею Н. В. Гоголя посвящается. *Русский язык и литература в школах УССР*. 1979. № 4. С. 79–80; Свербілова Т. Наукова конференція в Ніжині. *Радянське літературознавство*. 1979. № 8. С. 92–94; Воропаев В. А. Конференция, посвященная 170-летию со дня рождения Н. В. Гоголя. *Филологические науки*. 1980. № 1. С. 92–93.
9. Баскаков В. Отзыв. *Советская библиография*. 1986. № 1. С. 82–83.

References

1. *Vospomyanyia uchytelia*. (1854) [Memories of the teacher]. *Москвитянин – Muscovite*, Otd. VI. Smes, s. 1–16.

2. Kushelev-Bezborodko H. A. (Eds). (1859) *Lytsei kniazia Bezborodko* [Lyceum of Prince Bezborodko]. St. Petersburg. [in Russian].
3. Gimnaziya vysshih nauk i Licej kn. Bezborodko. (1881). St. Petersburg, 474 s. [in Ukraine].
4. Herbel N. V. (1858). *Nikolai Yakovlevych Prokopovych y eho otnoshenye v Hoholiu*. [Nikolai Yakovlevich Prokopovich and his attitude to Gogol]. *Sovremennyyk – Contemporary*. (2), 267–290. [in Russian].
5. Lavrovskiy N. A. (1879). 3. *Gimnaziya vysshih nauk i Licej kn. Bezborodko v Nezhyne (1820–1832)*. [Gymnasium of Higher Sciences The bezdoll in Nizhne (1820–1832)]. Kyiv. [in Ukraine].
6. 4 sentiabria 1881 hoda v Nezhyne / Otkrytye pamiatnyka N. V. Hoholiu. Kyiv, 1882.
7. Srebntskiy Y. A. (1902). *Materialy dlya biografii N. V. Gogolya iz arhiva Gimnazii vysshih nauk*. [Materials for the biography of N.V. Gogol from the archive of the Gymnasium of higher sciences]. *Hoholevskiy sbornyk – Gogolev collection*. Kiev. Speranskyi M. N. (1902) *Gimnaziya vysshih nauk. Nezhinskij period zhizni N. V. Gogolya*. [Gymnasium of higher sciences. Nezhin period of life N.V. Gogol]. Kyiv. Yvanov Y. Y. (1911). *Hohol v yunosty*. [Gogol in his youth]. *Yzvestyia Ystoryko-fylohohycheskoho ynstytuta kn. Bezborodko – Proceedings of the Institute of History and Philology of the Kn. Boneless*. Vols. 26. S. 1–3; Zabolotskyi P. A. (1902). *Opyt obzora materialov dlya biografii N. V. Gogolya v yunosheskuyu poru* Proceedings of the Institute of History and Philology of the Kn. Boneless St. Petersburg. S. 1–39. [in Russian].
8. Zharkevych N. M. (1979). Yubileiu N. V. Hoholia posviashchaetsia Yubilev NV Hoholia posvyashchetsiya. *Russkij yazyk i literatura v shkolah USSR – Russkyi yazyk y lyteratura v shkolakh SSSR* № 4. Sverbilova T. Naukova konferentsiia v Nizhyni. *Radianske literaturoznavstvo – Soviet literary studies*. № 8. Voropaev V. A. (1980). Konferentsiya, posviashchennaia 170-letiyu so dnia rozhdennya N. V. Hoholia. [Conference devoted to the 170th anniversary of the birth of NV Gogol]. *Fylohohycheskye nauky – Philological sciences*. № 1. [in Russian].
9. Baskakov V. (1986). *Otzyv*. [Review]. *Sovetskaia byblyohrafiya – Soviet biography*. [in Russian].

H. V. Samoilenko

Doctor of Sciences (Philology), Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation, Nizhyn Mykola Gogol State University

Achievements of Gogol researchers at Nizhyn

The paper outlines the main stages in the development of Gogol Studies at Nizhyn Higher School, beginning with the seminal articles by I. Kulzhynsky, O. Lavrovsky, I. Srebnytsky, M. Speransky, P. Zabolotsky.

The author pays a special attention to the revival of scientific Gogol studies at Nizhyn Pedagogical Institute named after N. V. Gogol in 1979, which gave an impetus for the multilateral research into the writer's legacy. Drawing on these outstanding results the University managed to open the Centre for Gogol Studies which is the first in Ukraine. The article also discusses the state of contemporary Gogol Studies in the University.

Key words: Nizhyn Higher School, Gogol Studies, Centre for Gogol Studies.